

Gepubliceerd in het Heraldisch Tijdschrift 10 (2005): 17-20.

Een gedigitaliseerde zegelbestand (sigilloscopie) of een gezamenlijk menselijk geheugen

Anton C. Zeven, Wassenaar (2013)
e-mail:Anton.Zeven@hetnet.nl

Sleutelwoorden:sigilloscopie, zegelcollectie, digitalisatie, sigillotheek

Zegelresten uit de beerput

Recentelijk werd ik geconfronteerd met stukjes lakzegels, die archeologen uit de beer van beerputten hadden geëxtraheerd. Deze stukjes moeten afkomstig zijn van weggegooide gezegelde documenten. De jarenlange 'bewaarcondities', de drukverschillen die waarschijnlijk ontstonden, omdat de zegels niet plat op de reeds aanwezige resten terecht kwamen, en de geringe dikte van de zegels, maken het voor archeologen heel moeilijk om de brosse zegels zo goed mogelijk uit de beer te krijgen. Daarna volgen het bij elkaar zoeken van de stukjes en het identificeren van de stempeleigenaar aan de hand van herkenbare wapenstukken.¹ De vraag hoe bewaar of conserveer je dergelijke lakzegelresten, kan wellicht door restaurators beantwoord worden.²

Voor vele archeologen is heraldiek en zegelkunde (sigillografie) een nagenoeg onbekend terrein. Vaak is dit terrein ook door hun 'leermeesters' nog onbetreden. Hetzelfde geldt voor onderzoekers van middeleeuwse documenten (bijvoorbeeld werkzaam aan universiteiten in Nederland); zij hebben nauwelijks kennis van zegels. Daardoor krijgen hun studenten er ook geen onderwijs in. Het is al gauw het vak, zo het al bestaat, dat wordt wegbezuinigd. Daarentegen gebruiken onderzoekers wel zegels als illustratiemateriaal, omdat zegelafdrukken vaak, naast het document zelf, het enige dat beschikbaar is om een middeleeuwer 'af te beelden'. Deze onbekendheid kan resulteren in het verkeerd beschrijven van de zegels, het foutief combineren van individu en zegel en het op zijn kop plaatsen van de illustratie. De bronnen van de door mij gevonden voorbeelden laat ik ongenoemd.³

Gevonden zegelstempels

Tijdens archeologisch onderzoek worden zegelstempels gevonden. Indien het veld van het stempel nog redelijk herkenbaar is, kan men proberen de zegelaar/eigenaar of de familie waartoe hij behoorde, te identificeren. Leest men echter archeologische verslagen, dan wordt wel de vondst van een zegel of een zegelstempel vermeld, maar daar laat men het meestal dan bij. Een schitterende uitzondering is het boek van Hendrikse over zegelstempels, die met behulp van metaal-detectors de in de Zeeuwse klei gevonden zijn. Hij beschrijft en beeldt de zegelstempels en de afdrukken af, en wanneer mogelijk identificeert hij de eigenaar.⁴

Zegelkundigen

Archeologen moeten een zeer brede kennis hebben om het opgegraven materiaal te identificeren en te verklaren. Zij moeten kennis hebben van vele onderwerpen en de veranderingen daarvan met de tijd. Het is voor hun bijna onmogelijk om het totale veld te overzien. Daarom treedt er specialisatie op en worden gespecialiseerde archeologische bureaux opgericht. Maar binnen Nederland zijn er nog te weinig zegelkundige archeologen. Daarom zouden zegelkundigen de helpende hand kunnen bieden. Maar hun aantal is ook klein!

Daar staat tegenover dat het aantal zegelstempels dat ooit gebruikt werd, zeer groot is. Er wordt geschat dat binnen Nederland zo'n 50 000 familiewapens voorkomen. Daaronder zijn ook persoonlijke wapens. Deze kunnen voor een speciaal doel ontworpen zijn (bijv. een zegel

van een notaris); soms is er geen relatie meer met het familiewapen (bijv. monogramzegels). Daarnaast kan de wapen- en zegelvoerder (m/v) zijn familiewapen gedeeld of gevierendeeld hebben om in één of twee kwartieren het wapen van zijn moeder, de echtgenoot of de echtgenote op te nemen. Of indien het wapen van een vrouw is kan zij haar aangeboren wapen hebben gedeeld door in het tweede veld haar moeders wapen op te nemen, of na haar huwelijk in het eerste veld het wapen van haar echtgenoot. Of men heeft bijvoorbeeld in de ‘Franse tijd’ het wapenzegel vervangen door een (dubbele) monogram of een kop van een Romein. Ook bij zegels komen dergelijke veranderingen voor. Daarbij komt nog dat van sommige personen per persoon verscheidene zegelstempels, dwz. afdrukken, bekend zijn. Bij verlies werd een iets anders gesneden zegelstempel gemaakt.⁵ Of men had op verschillende plaatsen een zegelstempel nodig.

Bij persoonlijke zegelstempels kan het omschrift een hulpmiddel tot identificatie zijn, maar dan moet het leesbaar of niet afgebroken zijn. Het verblijf in de beerput zal vermoedelijk eerst de randen van het zegel met het omschrift doen afbrokkelen, waardoor deze niet meer leesbaar is. Verder speelt nog dat zegels vaak ‘ongekleurd’ zijn, doordat geen arcering en stippeling in het stempel werd aangebracht. En wat te doen met een monogram-zegel? Van wie zijn die initialen? Kortom: wie was de eigenaar van het zegelstempel?

Een gedigitaliseerde databestand (sigilloscopie of sigillotheek): een toekomstdroom?

Bekend uit forensisch onderzoek zijn vooral de bestanden van vingerafdrukken en DNA-patronen (ook genetische vingerafdruk genoemd). Zo kennen wij in Nederland een bestand van vingerafdrukken (HAVANK) en DNA-patronen (het nationaal bestand van DNA profielen in opbouw) als onderdeel van het ‘sporenonderzoek’. Ik ga niet verder in op andere (biometrisch) eigenschappen van de mens. Ook profielen van autobanden en schoenzolen zijn bruikbaar.⁶

Aan de behoefte aan een soortgelijk gedigitaliseerde bestand voor zegels moest ik denken, toen ik voor mij de bovengenoemde stukjes lakzegels met nog wel herkenbare wapens of gedeelten daarvan lagen. Zo vond ik in zegelresten van de beerput uit Tiel¹ een stukje met mogelijk de afbeelding van een pelikaan. Dit stukje zou kunnen wijzen naar het zegel van een lid van de familie De Virieu, die in Zaltbommel woonachtig was⁷, maar wellicht ook in Tiel e.o. Nu zijn we nog afhankelijk van ons geheugen en dat van anderen. En eveneens van de Collectie Muschart van het Centraal Bureau voor Genealogie in Den Haag, en een enkel modern wapenboek, waarin ook een index op wapenstuk is opgenomen.⁸ In zijn collectie heeft Muschart de ca 150000 zegelbeschrijving ingedeeld op wapenstukken en –figuren, zodat men een zegel kan determineren. Maar, ondanks het grote aantal zegelbeschrijvingen, waaronder een groot aantal ‘dubbelen’, heeft hij niet alle in Nederland aanwezige, en dan verschillend van reeds eerder onderzochte zegels, beschreven. Zo beschreef Muschart voor het Gemeente-archief van Wageningen ca 100 zegels van personen. Ik heb er echter ca 700 gevonden. Niemand weet nog hoeveel verschillende zegels in archieven en zegelcollecties in Nederland aanwezig zijn. Een schatting? Misschien moeten we aan 200000 verschillende zegels denken.

Uiteraard zou het bestaan van een gedigitaliseerde zegelbestand, een sigillotheek of sigilloscopie met afbeeldingen van alle in Nederland gevonden zegels ideaal zijn. Deze collectie zou kunnen worden aangevuld met negatief-afbeeldingen van de velden van zegelstempels. Een dergelijk bestand zou behulpzaam kunnen zijn bij het vaststellen van de naam van de persoon, waarvan een zegel(rest) of zegelstempel is gevonden.

Over de technisch kant van het opzetten van een gedigitaliseerd zegelbestand kunnen anderen beter oordelen, dan ik. Wellicht kan het bestand één geheel zijn of moet het opgesplitst

worden. Bijvoorbeeld volgens de indeling zoals Muschart die maakte. Dus deelbestanden: gevierendeelde wapens, wapens met dwarsbalken, monogrammen, (hand)merken, etc.

Gebruikers?

Men kan zich afvragen wie de gebruikers zullen zijn van een gedigitaliseerd zegelbestand. Ten eerste natuurlijk de reeds genoemde archeologen of de hun assisterende zegeldeskundigen. Daarnaast archiefonderzoekers. Zo vond ik in het Gemeente-archief van Wageningen een lege envelop met twee identieke zegels. In dezelfde archiefmap vond ik geen stuk dat in de envelop paste, zodat voorlopig de zegels als ongeïdentificeerd werden geboekt. Een sigillotheek zou mij wellicht de oplossing hebben gegeven. Deze oplossing kwam echter vele maanden later, toen ik in een andere map een envelop met identieke zegelafdrukken en deze keer met de brief van de afzender vond. Ook heb ik gezegelde stukken gevonden waarop alleen de naam van de zegelaar als onleesbare handtekening of als paraaf voorkomt. Een gedigitaliseerde zegelbestand zou hier mogelijk de oplossing hebben kunnen geven.

Menselijk geheugen

Voorlopig zullen we het met collecties, zoals die van Muschart, met gedrukte zegelcollecties (met index) en vooral met het in het menselijk geheugen 'opgeslagen zegelbestand', moeten doen. Maar dan moet dit geheugen gebaseerd zijn op dat van meerdere individuen.

Literatuur

¹M.H. Bartels & L.M. van der Hoeven. 2003. Familie, vrienden en zaken. Een onderzoek van het sociaal-economisch netwerk van de families van Lidth de Jeude (1701-1778) te Tiel aan de hand van lakzegels uit een beerput. Bijdragen & Mededelingen Gelre 99: 7-25.

²Men houde hierbij in gedachte dat een restaurator onder een lakzegel een waszegel bedekt met een laagje lak verstaat, terwijl een lakzegel door hem een schellakzegel wordt genoemd. 'Lakzegels' ontstonden, doordat men vroeger meende waszegels te kunnen beschermen door deze met een laagje lak af te dekken. T. Steemers. 1984. Zegels. Geschiedenis, gebruik, conservering, restauratie. Opleiding Restauratoren te Amsterdam. Rijksarchief in Limburg, Maastricht. 105p.

³ Men kan informatie bij mij opvragen.

⁴ H. Hendrikse. 2004. Zegelstempels en zegelringen uit Zeeuwse bodem. Uitgeverij Aprilis, Zaltbommel. 144p.

⁵ A.C. Zeven. 2001. Het verlies van zegelstempels in Kampen in de 16^e eeuw. Heraldisch Tijdschrift 4: 68-69.

⁶ Er bestaat over dit onderwerp veel literatuur en internet-informatie.

⁷ W.H. Dingemans. 2001. De Hoge Bank van Zuilichem 1650-1811. Een genealogische en heraldische benadering. Streekarchief Zaltbommel. Zaltbommel. 132p.

⁸ O. Schutte. 1975. De wapenboeken der Gelders-Overijsselse studentenverenigingen. Gelderse Historische Reeks/De Walburg Pers. Zutphen. 272p.

***Internet**

Nadat ik bovenstaande had bedacht en opgeschreven heb ik op internet gezocht naar soortgelijke bestanden. Ik kende al de zegelfoto's van het streekarchief Bommelerwaard ([//www.streekarchiefbommelerwaard.nl/](http://www.streekarchiefbommelerwaard.nl/) > info > toegangen > zegels). Het enige dat ik vond was de naam van een gedigitaliseerd bestand van zegels van Sassaniden en een oproep van de National Archives te Londen om hun plan om middeleeuwse zegels op internet te zetten te ondersteunen. Het aantal gedigitaliseerde zegelbestanden, beschikbaar op internet, is in elk geval klein (juli 2004). In maart 2005 vond ik nog een bestand schepenzegels in het Dordtse

gemeentearchief, dat via de website van dit archief te raadplegen is. Aan dit bestand wil ik aandacht geven.

OPROEP (uit 2005)

Omdat in de nabij toekomst een alles omvattend gedigitaliseerd zegelbestand niet beschikbaar zal zijn, zijn we nog afhankelijk van het gezamenlijke geheugen van zegel- en wapendeskundigen. Het zou ideaal zijn indien de archeologen afbeeldingen (foto's, tekeningen) van de door hun gevonden zegels en zegelresten maakten om deze per e-mail naar een coördinator te sturen. Deze stuurt vervolgens deze afbeeldingen per e-mail naar een groep zegeldeskundigen met de vraag: wie was de eigenaar van dit zegel/waren de eigenaren van deze zegels? Hun antwoorden gaan via de coördinator of rechtstreeks naar de archeoloog. Hetzelfde geldt voor de grote groep detector-gebruikers, die zegelstempels vinden.*

Om het één en ander goed te laten verlopen, zou van de zegelkundige kant één persoon als contact-persoon tussen de archeologen en de groep zegeldeskundigen kunnen optreden. Ik wil deze taak op mij nemen. Wie doet ermee?

*A.C. Zeven. 2004. Zegelstempels als bodemvondsten. *Disputationes Heraldicum* 9: 94-95. Zie internet websites en zoek op zegelstempels en op lakzegels.

Na 2004 zijn vele vondsten van zegelstempels op het internet vermeld (Anton C. Zeven 2015).